

11. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Жан-Поль Сартр // Пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко. — М.: Республика, 2000. — 639 с.
12. Скорова О.И. Психологические аспекты одиночества/ Ольга Ивановна Скорова. — 12 с. [Режим электронного доступа]: <http://hpsy.ru/public/x2892.htm>
13. Слободчиков И.М. Современные исследования переживания одиночества / И.М. Слободчиков // Психологическая наука и образование. — 2007. — № 3. — С. 27 – 35.
14. Нильс К. По ту сторону одиночества. Сообщества необычных людей./ Кристи Нильс. — Калуга: «Духовное познание», 1993. — 180с.
15. Фромм Э. Мужчина и женщина /Эрих Фромм// Здоровое общество. — М.: ООО «Фирма «Изд-во АСТ», 1998. — С.129-452.
16. Фромм Э. Человек одинок/ Эрих Фромм. — М.: Иностранная литература, 1966. - №1. — С.230-233.
17. Хамитов Н.В. Философия и психология пола: В.2-х кн/ Назип Виленович Хамитов —М.: Изд-во Ин-та общегуманит. исследований; К.: Ніка-Центр, 2001 . — 222 с.
18. Харламенкова Н.Е. Стратегии самоутверждения и ценностные предпочтения одинокого человека. / Н.Е.Харламенкова, И.В. Бабанова // Психологический журнал. — 1999. — Т. 20. — №2. — С 21-28.
19. Шагивалеева Г.Р. Одиночество и особенности его переживания студентами: Монография/ Г.Р.Шагивалеева. - Елабуга: Изд-во ОАО "Алмедиа", 2007. - 157с.
20. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / Ирвин Ялом [пер. с англ. Т.С.Драбкиной]. — М.: Независимая фирма «Класс», 2005. — 576с.
21. Gaev D. Thepsychology of loneliness/ D.Gaev. - Chicago: Adams Press, 1976. - 160p.
22. Gordon S. Lonely in America/ S.Gordon. — New York: Simon & Schuster, 1976.
23. Swader C. The Capitalist Personality Face-to-Face Sociality and Economic Change in the Post-Communist World / Christopher S. Swader. -Routledge: Routledge Advances in Sociology, 2013. — 238 p.

Статья посвящена рассмотрению понятия «одиночество» в контексте социальной психологии. Автор осуществляет реферативный обзор отечественной и зарубежной литературы разных направлений психологии на данную тематику. Систематизируются и описываются основные подходы к пониманию категории одиночества в контексте социальной психологии. Показано авторское видение понятие «одиночество». Оно основано на диалектическом видении данного явления, которое заключается в том, что возникновение одиночества всегда есть результатом двустороннего взаимодействия личности и социума и не может появляться без наличия того или другого.

The article discusses the concept of "loneliness" in the context of social psychology. The author makes a research review of the relevant domestic and foreign psychological literature belonging to various directions. Systematized and described have been main approaches to understanding the category of loneliness in the area of social psychology. The author's view of the concept of "loneliness" is formulated. It is based on the dialectical vision of this phenomenon, which implies that the occurrence of loneliness is always a result of the bilateral interaction of individual and society, and cannot occur without any of these factors.

I. Г. Кондратенко (м.Київ)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. З перших днів свого народження людина включена в соціальну взаємодію, в процесі якої вона набуває соціального досвіду, поступово формує власні уявлення про навколишній світ і своє ставлення до нього. Саме в юнацькому віці

відбувається активна соціалізація особистості, з'являється можливість формування внутрішньої системи цінностей за допомогою якої, у період дорослішання, молоді люди реалізують намічені життєві плани.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості активно досліджується багатьма зарубіжними та вітчизняними науковцями. Дослідники розглядають її як функціональну систему, що формує смисли і цілі життєдіяльності людини, регулює способи їх досягнення (Б. С. Братусь, О. М. Леонт'єв, Н. І. Непомнящая, С. Л. Рубинштейн). Також активно вивчаються структурні компоненти ціннісно-сміслової сфери особистості: ціннісні орієнтації, особистісні смисли та установки (О. Г. Асмолов, Є. А. Березіна, Б. С. Братусь, А. В. Серий,), ціннісно-сміслові аспекти освіти (Ю. М. Кузнецова), ціннісне ставлення (Ф. Ф. Василюк, Б. І. Додонов, Д. О. Леонт'єв), смислоутворення (Б. С. Братусь, О. Г. Асмолов) і смислорегуляція (А. Г. Здравомислов, В. Б. Ольшанський, М. С. Яніцкий).

Мета статті полягає в теоретичному аналізі проблеми становлення і розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують різні трактування поняття цінності: Н. Ф. Добринін пов'язує їх зі «значущістю», Л. І. Божович - з «життєвою позицією», О. М. Леонт'єв - зі «значенням» і «особистісним змістом», В. М. Мясіщев - з «психологічними відносинами». Цінності вважаються і елементами структури свідомості (Р. Х. Шакуров та ін.) Вони виступають і як регулятори соціальної поведінки.

У концепції цінностей і ціннісних орієнтацій М. Рокича цінності є видом переконань, що мають центральне положення в індивідуальній системі переконань. Цінності - це керівні принципи життя, завдяки яким людина визначає, як себе потрібно вести, обирає бажаний спосіб життя, визначає гідні або негативні критерії, щоб їм відповідати і до них прагнути чи, навпаки, уникати [19].

За теорією універсального змісту і структури цінностей Ш. Шварца і У. Білські, цінності трактуються як уявлення людей про цілі, які служать керівними принципами в житті людини. Цінності являють собою більшою мірою критерії вибору, оцінки людиною вчинків, подій, ніж якості, властиві самим об'єктам [20].

На смисловій природі цінностей роблять наголос такі автори, як Б. С. Братусь, В. П. Зінченко О. А. Тіхомандріцькая та ін.

Братусь Б. С. називає особистісні цінності усвідомленими і прийнятими людиною загальними смислами її життя [8].

Цінності, на думку Ю. А. Шерковіна, є, з одного боку, частиною свідомості і, з іншого боку, мотивами діяльності та поведінки. Цінності соціальні, оскільки обумовлені системою виховання, соціальним досвідом людини і, в той же час, вони індивідуальні, оскільки відображають своєрідність інтересів, потреб даної людини, її звички, засвоєні типи поведінки [17].

Є. П. Белінська і О. А. Тіхомандріцька розглядають соціальні цінності як деякі суспільні ідеали, вироблені суспільною свідомістю, що засвоюються індивідом в процесі соціалізації і утворюють ціннісні структури особистості, тобто перетворюються на особистісні цінності [7, с. 121].

Далі проаналізуємо процеси соціалізації й розглянемо її вплив на формування цінностей особистості.

Сутність процесу соціалізації розглядається як перетворення «соціальних відносин між людьми в індивідуальні відносини особистості», в основі якого закладений «механізм інтеріоризації-екстеріоризації, що функціонує в процесі спільної діяльності» [6, с. 341].

За визначенням І. С. Кона соціалізація виступає, як процес засвоєння індивідом соціального досвіду, певної системи цінностей, норм, знань [13]. Цей процес здійснюється в діяльності. На думку Д. О. Леонт'єва, особистісні цінності є генетично похідними від цінностей соціальних груп, вони являють собою «консервовані» стосунки зі світом, узагальнені і перероблені сукупним досвідом соціальної групи [15].

Також, в дослідженні динамічних аспектів функціонування цінностей Д. О. Леонт'єв пропонує розуміння особистісних цінностей як центральної структури смислової сфери особистості, що є джерелом узагальнених смислових орієнтацій. Автор виділяє в схемі функціональних взаємозв'язків смислових структур особистісні цінності, що володіють «транс ситуативним і діяльним» характером «як вищий (ієрархічний) рівень системи смислової регуляції, виступаючих сенсоутворювальним по відношенню до всіх інших структур» [16, с. 128-129].

О. Г. Асмолов вважав, що в особистісних смислах дійсність відкривається з боку життєво значущих для людини знань, мотивів, цілей і має властивості усвідомленості, відносної стійкості, позитивного забарвлення, реалізується в діях і поведінці. Потреби є «форма безпосередніх життєвих відносин індивіда зі світом» [5, с. 226].

А. В. Абакумова, звертає увагу на механізми розвитку ціннісно-смислової сфери людини через теорію смислу, яка є базовою складовою вітчизняної загально-психологічної теорії цінностей. Розглянемо ряд етапів які виділяє автор у становленні теорії смислу [1, с. 13].

Як бачимо, в різних концепціях ціннісно-смислової сфери розглядається як компонент особистості, що виконує певні функції і пов'язаний з іншими компонентами (когнітивним, мотиваційним, афективним) та з певними відносинами. Так, М. Рокич виділяє: «безпосередні функції», пов'язані з вирішенням завдань самовизначення, вибором ідеологічної чи релігійної спрямованості й «віддалені функції»: адаптивну і его-захисну, необхідну для самовиправдання [19].

Ю. М. Кузнецова систематизувала існуючі уявлення про функції цінностей особистості таким чином: адаптивна, его-захисна, функція ціннісного виявлення, системо утворююча, змістова, спонукаюча функція та функція контролю. При цьому, провідною функцією особистісних цінностей визнається регулятивна [14]. За місцем у структурі життєдіяльності людини С. С. Бубнова виділяє такі рівні ціннісних орієнтацій [11]:

- цінності-ідеали, загальні абстрактні цінності та духовні й соціальні;
- цінності-властивості, які проявляються як властивості особистості;
- цінності-способи поведінки, найбільш характерні засоби реалізації та закріплення цінностей - властивостей.

Як зазначалося вище, поняття цінності в психології найчастіше пов'язується з поняттям «особистісний смисл». Д. О. Леонт'єв, підкреслює необхідність розрізнення «об'єктивного значення якого-небудь явища і його значення для суб'єкта» - «особистісного сенсу», попереджає про помилковість розуміння цінностей, як породжень свідомості, і розуміє смисл, як суб'єктивну значущість об'єктів і явищ дійсності, які проявляються в емоційному забарвленні та в розумінні суб'єктом їх ролі і місця у власному житті, задоволенні потреб, в реалізації тих чи інших цінностей [15, с. 25].

Також, Д. О. Леонт'єв визначає ціннісні орієнтації як усвідомлені уявлення суб'єкта про власні цінності, цінне - як те, що виявляється за допомогою будь-яких вербальних методів, як соціологічних, так і психологічних. Ціннісні уявлення, однак, на його думку, не можуть бути повністю зведені до ціннісних орієнтацій навіть з урахуванням усіх можливих розбіжностей між ними і справжніми цінностями особистості. У свідомості будь-якої людини поряд з ціннісними орієнтаціями присутні також ціннісні уявлення. До таких уявлень відносяться: ціннісні стереотипи, що відображають очікування, які пред'являються людині тими чи іншими соціальними групами або суспільством в цілому і усвідомлювані нею; ціннісні ідеали, сенс яких полягає в тому, що людина здатна оцінювати власні цінності й проектувати (екстраполювати) в уяві власний рух до цінностей, що відрізняється від сьогоденних і, які виступають кінцевими орієнтирами розвитку цінностей суб'єкта; ціннісна перспектива, або уявлення людини про свої цінності в конкретному майбутньому (через 5, 10, 20 років), які є своєрідною проміжною крапкою між ціннісними орієнтаціями та ціннісними ідеалами [15].

К. А. Абульханова-Славська і А. В. Брушлінський описують роль смислових уявлень в організації системи ціннісних орієнтацій, яка виявляється в таких функціях: прийнятті (або

запереченні) та реалізації певних цінностей; посиленні їх значущості; утриманні (або втрати) цих цінностей впродовж певного часу [2, с. 232].

Б. С. Братусь розуміє особистісні цінності як усвідомлені і прийняті людиною загальні смисли його життя. Він проводить поділ особистих цінностей як усвідомлених сенсів життя і декларованих, «називних», зовнішніх по відношенню до людини цінностей, не забезпечених відповідним смисловим і емоційно-пережитим ставленням до життя [8, с. 89].

Л. Г. Будінайте і Т. В. Корнілова також підкреслюють, що особистісними цінностями стають ті смисли, по відношенню до яких суб'єкт має певне відношення не тільки в плані усвідомлення, а й рішення про прийняття чи неприйняття. Внутрішнє прийняття смислів, таким чином, виступає умовою утворення особистісних цінностей [10, с. 99].

Проблеми, пов'язані з людськими цінностями, є одні з найважливіших для будь-якої науки, що займається вивченням людини і суспільства, тому що цінності виступають інтегративною основою для індивіда, для великої і малої соціальної групи, нації, для людства в цілому [16].

Отже, особистісні цінності являють собою основу змістоутворення, є внутрішніми психологічними механізмами регуляції соціальної поведінки особистості.

Цінності утворюють певні ієрархії, що визначаються суспільними умовами розвитку особистості.

Існують різні підходи до розгляду ієрархічної структури цінностей особистості (А. І. Донцов, У. Білські, М. Рокич, А. Товард та ін.) [12; 19; 20].

У процесі розвитку особистості відбувається рух від засвоєння цінностей соціальних спільнот до їх трансформації у власні особистісні цінності [15]:

- по-перше, рух від цінностей соціальних груп до особистісних цінностей (інтеріоризація);
- по-друге, рух від структури індивідуальної мотивації, заснованої на потребах, до структури, що базується на цінностях (тобто соціалізації).

Але не всі соціальні цінності трансформуються індивідом і стають його особистісними цінностями. Необхідною для цієї трансформації умовою виступає включення індивіда в колективну діяльність з метою реалізації відповідної цінності. При цьому, як зазначає Е. А. Арутюнян, система цінностей референтної для індивіда малої групи виступає проміжною ланкою, опосередковуючою цей процес [4].

Вирішальну роль у процесі людської діяльності відіграють соціальні контакти (О. О. Бодальов, Я. Л. Коломинский, В. С. Мерлін, М. М. Обозов, Б. М. Теплов та ін.) Життя в суспільстві неможливо уявити без взаємодії з різними людьми і в різних ситуаціях. При взаємодії з іншими значущими людьми особистість виявляє або схожість в цінностях, потребах, або відмінність в них, що впливає на її подальшу поведінку. У колективах людей виникають свої системи взаємовідносин, тому поведінка людини, включеної в діяльність серед групи людей, має розглядатися в аспекті соціально-психологічних взаємозв'язків [18].

Результати ряду досліджень у зарубіжній соціальній психології констатують, що індивіди з схожими установками вибирають один одного як друзів, партнерів по взаємодії. На думку Д. Тібо, Г. Келлі, «дві люди, які мають аналогічні цінності, можуть представляти один для одного винагорода просто експлікацією своїх цінностей» (Цит. за [17, с. 43]).

Експериментальні дослідження показали, що дійсно люди перебувають під впливом групи, якщо у них сформувалися позитивні установки по відношенню до неї. Також було встановлено, що «залежно від того, як ставиться - позитивно чи негативно - людина до свого партнера, яку установку проявляє партнер до відомої цінності, у особистості створюється зовсім певна соціальна орієнтація по відношенню до цієї людини, й відповідно, до делегованої нею цінності» [9, с. 182].

Отже, підвищений інтерес до проблеми ціннісно-сислової сфери особистості з боку різних дослідників свідчить про величезну роль, яку вони відіграють у житті кожної людини.

Людина, живучи в суспільстві, постійно бере участь в цілій системі відносин як з окремими особистостями, так і з групами, що сприяє формуванню у неї певної ієрархії цінностей.

Особливої уваги при розгляді проблеми становлення і розвитку життєвих цінностей і смислів заслуговує юнацький вік, для якого формування певних міжособистісних відносин у групі є досить значущою проблемою, а місце в системі цих відносин служить показником успішності соціальної адаптації особистості.

Як наголошується у ряді досліджень, юнацький вік (16-21 рік) можна розглядати як сенситивний період для засвоєння ціннісних орієнтацій, цінностей, становлення світогляду, вироблення певного ставлення до навколишньої дійсності [1; 9; 13]. Відмінною особливістю психології цього віку виступає також перебудова сфери спілкування. Зокрема, специфічною соціальною групою юнацького віку є студентська молодь. Студентство, як соціальна група, являє собою об'єднання молодих людей з особливими соціально значущими завданнями, планами, надіями, які базуються на певних особливостях розвитку їх ціннісно-сміслової сфери [9, с. 182]. Відповідно визначення особливостей становлення і розвитку ціннісно-сміслової сфери студентської молоді є важливим завданням сучасних психолого-педагогічних досліджень.

Висновки та перспективи подальших розвідок. У сучасній психологічній літературі проблема смислової сфери, цінностей, ціннісних орієнтацій розглядається в дослідженнях теоретичного і прикладного характеру. Цінності особистості можуть виявлятися в різних сферах її життя і змінюватись відповідно до різних стадій її розвитку.

Саме юнацький вік є найбільш сприятливим для оформлення системи цінностей і процесів ціннісно-сміслового самовизначення особистості, пошуку сенсу власного існування. Тому наші подальші дослідження будуть присвячені проблемі становлення і розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості юнаків і дівчат.

Література

1. Абакумова И. В. Смыслообразование в учебном процессе/ И. В. Абакумова. Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. Ростов н/Д. - 2003. – С. 13.
2. Абульханова-Славская К. А., Брушлинский А. В. Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна: к 100-летию со дня рождения. - М., 1989. – С. 232.
3. Агафонов А. Ю. Человек как смысловая модель мира. Прологомены к психологической теории смысла./ А. Ю. Агафонов. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М». - 2000. - 122 с.
4. Арутюнян Э. А. Микросреда и трансформация общественных ценностей в ценностную ориентацию личности/ Э. А. Арутюнян // Образ жизни и ценностные ориентации личности. Ереван: Изд-во АН Арм.ССР. - 1979. - С. 49-61.
5. Асмолов А. Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа./ А. Г. Асмолов. - М., 2002. – С. 226.
6. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое развитие человека./ А. Г. Асмолов. - М.: Смысл: Академия - 2007. - 528 с.
7. Белинская Е. П. Социальная психология личности: учебное пособие для вузов / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. - М.: Аспект Пресс. - 2001. - 301 с.
8. Братусь Б. С. Аномалии личности/ Б. С. Братусь. - М.: Мысль. - 1998. - 301с.
9. Бобнева М. И. Социальная психология личности. под ред. М. И. Бобневой, Е. В. Шороховой]. - М.: Наука. - 1979. – 344 с.
10. Будинайте Г. Л. Личностные ценности и личностные предпосылки субъекта/ Будинайте Г. Л., Корнилова Т. В. // Психологический журнал. - 1993. - Т. 24. - № 5. – С. 99.
11. Бубнова С. С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система / С. С. Бубнова. - М. - 1998.
12. Донцов А. И. О ценностных отношениях личности/ А. И. Донцов // Советская педагогика. - 1974. - № 5. - С. 67-76.
13. Кон И. С. Психология ранней юности./ И. С. Кон. - М.: Просвещение, 1989.
14. Кузнецова Ю. М. Структурные и содержательные характеристики ценностных образований личности: Автореф. дис. . канд. психол. наук. М., 2006. – 20 с.
15. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции/ Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. - 1996. - № 4. - С.15-26.

16. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности/ Д. А. Леонтьев. - М.: Смысл, 2003. - 487 с.
17. Шерковин Ю. А. Проблема ценностных ориентаций и массовые информационные процессы/ Ю. А. Шерковин // Психологический журнал. - 1982. - Т. 3. - № 3. - С. 137.
18. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека/ П. М. Якобсон. - М.: Просвещение, 1969. - 317 с.
19. Rokeach, M. The nature of human values. New York: Free Press, 1973.
20. Toward A. Universal Psychological Structure Of human values / / human values / / of Personality and Social Psychology. 1987. V. 53. P. 16, p. 550-562.

Повышенный интерес к проблеме ценностно-смысловой сферы личности со стороны различных исследователей свидетельствует об огромной роли, которую они играют в жизни каждого человека. Человек, живя в обществе, постоянно принимает участие в различных системах отношений как с отдельными личностями, так и с группами, что способствует формированию у него определенной иерархии ценностей. Особого внимания при рассмотрении проблемы становления и развития жизненных ценностей и смыслов заслуживает юношеский возраст, для которого формирование определенных межличностных отношений в группе есть достаточно значимой проблемой, а место в системе этих отношений служит показателем успешности социальной адаптации личности. Именно юношеский возраст является наиболее благоприятным для становления системы ценностей и процессов ценностно-смыслового самоопределения личности, поиска смысла собственного существования.

Increased interest in the value-sensitive sphere of personality by various researchers is indicates a huge role they play in everyone's life. A person living in society is constantly involved in the whole system of relations with both individual personalities, well as groups, which contributes to her certain hierarchy of values.

Special attention when considering the problem of the formation and development of values and meanings deserves by young age, for which the formation of certain interpersonal relations in the group is quite significant problem, and place in this relationship is a measure of the success of social adaptation of the personality. That young age is more favorable to the design values and processes of value-semantic self-determination of the individual, finding meaning in his own existence.

Л.В. Лохвицька (м. Київ)

МОРАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ

Постановка проблеми. Сучасний розвиток українського суспільства перебуває в стані деформації моральних основ, що негативно відображається на вихованні молодого покоління. Утвердження загальнолюдських цінностей, культивування морально значущих способів поведінки, які мають стати особистісною потребою, необхідно починати з дошкільного віку. Відповідно, актуальним завданням, що визначено Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні, є “надання пріоритету соціально-моральному розвитку” дітей [2, с. 5]. Моральний розвиток, що є фундаментом особистості, визначається рівнем засвоєння імперативів моралі та показниками почуттєво-діяльнісної сфери. Специфічність реалізації окресленого обумовлена віковими та індивідуальними особливостями дошкільників щодо формування у них уявлень про норми суспільної моралі, принципи регулювання поведінки тощо. Тобто, важливим аспектом даної проблеми є з’ясування сутності морального розвитку, істотних ознак цього феномену в період дошкільного дитинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологія розвитку особистості виділяє аспект морального розвитку в онтогенезі і дає характеристику його зовнішнім і внутрішнім